

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Ontmoetingen tussen Marokkaanse Nederlanders en de Marokkaanse overheid: een antropologisch perspectief

Kahmann, M.J.

Citation

Kahmann, M. J. (2014, June 16). *Ontmoetingen tussen Marokkaanse Nederlanders en de Marokkaanse overheid: een antropologisch perspectief*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/25252>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/25252>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/25252> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Kahmann, Merel

Title: Ontmoetingen tussen Marokkaanse Nederlanders en de Marokkaanse overheid : een antropologisch perspectief

Issue Date: 2014-04-16

1

INLEIDING

1 Inleiding

Dit boek gaat over de relatie tussen Marokkaanse Nederlanders en de Marokkaanse overheid. Deze relatie is in Nederland onderwerp van discussie, omdat ze als problematisch wordt ervaren. Er bestaat maatschappelijke en politieke onrust over dubbele nationaliteiten en het contact tussen burgers en een vreemde overheid. In de media zijn regelmatig artikelen te vinden waarin de problematiek terugkomt en er is sprake van een politiek debat over de verhouding tussen Marokkaanse Nederlanders en de Marokkaanse overheid. Het meest recente voorbeeld op het moment van schrijven, vormen de Kamervragen die de PvdA-Kamerleden Marcouch en Yücel op 5 april 2013 indienden.¹ De vragen gaan over de bemoeienis van de Marokkaanse overheid met de Marokkaans-Nederlandse gemeenschap in Venray.² Deze Kamervragen passen in een reeks van vragen die Nederlandse politici stelden over Marokkaanse of andere buitenlandse beïnvloeding. Andere voorbeelden zijn vragen over 'de absurde Turkse inmenging in aangelegenheden in pleegzorg Nederland'³, 'de financiering van een Amsterdamse moskee door Koeweit'⁴ en vragen over de Marokkaanse namenlijst: 'ouders die hun kind Ahmed Jan willen noemen'⁵.

Dit soort Kamervragen zijn kenmerkend voor staten waarvan de burgers banden hebben met meerdere overheden. Meerdere loyaliteiten worden afgeschilderd als verdacht, onbetrouwbaar en abnormaal (Gamlen, 2008:851; Glick-Schiller, 2010:27). Wanneer burgers loyaliteiten hebben naar meerdere overheden, vergroot dit de maatschappelijke angst voor de mobilisatie van een vijfde colonne of een insider vijand (Vertovec, 2009:99-100). Dat ook voor de Nederlandse overheid de loyaliteit van onderdanen met een dubbele nationaliteit een punt van aandacht is, blijkt uit het regeerakkoord van 2010. Daarin staat dat 'het kabinet onder meer [zal] inzetten op invoering van een toets waaruit blijkt of de band met Nederland groter is dan de band met andere landen' (Regeerakkoord, 2010:23).

1 Kamervragen van de leden Marcouch (PvdA) en Yücel (PvdA), antwoord van de minister van Veiligheid en Justitie dd. 4 juni 2013 (2013Z06863).

2 'Venray en Marokko in gesprek over criminele jongeren' in de Volkskrant, 3 april 2013.

3 Kamervragen van de Kamerleden De Roon (PVV) en Agema (PVV), antwoord van de Staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport dd. 7 maart 2013 (2013Z03451).

4 Kamervragen van de Kamerleden van Klaveren (PVV) en Wilders (PVV), antwoord van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties dd. 15 april 2011 (2011Z06470).

5 Kamervragen van Kamerlid Dibi (Groenlinks), antwoorden van de minister van Justitie dd. 29 juni 2009 (2009Z10055).

Deze Kamervragen illustreren echter niet alleen de maatschappelijke en politieke onrust die er bestaat over dubbele nationaliteiten en het contact tussen burgers en een vreemde overheid. Zij maken ook duidelijk hoe er doorgaans naar dit vraagstuk gekeken wordt. Wat betreft de relatie tussen Marokkaanse Nederlanders en de Marokkaanse overheid is er vooral veel aandacht voor het optreden van de Marokkaanse overheid of met deze overheid geassocieerde individuen. Marokkaanse Nederlanders blijven uit beeld of worden voorgesteld als enigszins weerloze ontvangers van de boodschappen en belangen die de Marokkaanse overheid over ze uitspreidt. De aandacht gaat vooral uit naar wat wel ‘de lange arm’ van Marokko wordt genoemd en veel minder naar hoe Marokkaanse Nederlanders met deze lange arm omgaan. De feitelijke invloed van de Marokkaanse overheid op Marokkaanse Nederlanders blijft daarmee onduidelijk. In dit boek betoog ik dat ook in de wetenschap de wijze waarop Marokkaanse migranten en hun nakomelingen zich tot de overheid van hun land van herkomst verhouden beduidend minder is onderzocht dan het beleid van de Marokkaanse overheid.

1.1 Theoretisch kader: Extraterritoriale overheden, transnationalisme en antropologie van de extraterritoriale staat

Voor mijn onderzoek gebruik ik drie theoretische benaderingen naar de relaties tussen overheden met burgers in het buitenland. Ten eerste is dit de benadering vanuit de politieke wetenschappen. In dit theoretische perspectief staan de belangen en het beleid van deze overheden centraal. Door de centrale positie die de overheden in deze studies innemen, noem ik dit de ‘extraterritoriale overheid benadering’. Vanuit deze benadering is echter weinig studie naar de implementatie van het beleid en de invloed die overheden daadwerkelijk hebben op burgers in het buitenland. Ten tweede gebruik ik de transnationale benadering: studies naar transnationale banden van migranten en hun kinderen. In tegenstelling tot de studies naar overheden met burgers in het buitenland, komt de overheid van het land van herkomst in transnationalisme studies weinig aan bod. Dit onderzoek richt zich juist op de transnationale activiteiten van Marokkaanse Nederlanders in relatie tot de Marokkaanse overheid. Ten derde is dit de antropologie van de staat, in dit onderzoek de extraterritoriale staat. In de paragrafen 1.1.1, 1.1.2 en 1.1.3 licht ik de gekozen benaderingen verder toe.

In deze theorieën worden meerdere termen gebruikt die betrekking hebben op ‘Marokkaanse Nederlanders’. Voor de Marokkaanse overheid zijn zij burgers in

het buitenland of extraterritoriale burgers. Het probleem bij algemene studies naar overheden met ‘burgers in het buitenland’, is dat niet alle overheden met emigranten een officiële staat-burger relatie behouden. In het geval van Marokko, waarbij Marokkanen in het buitenland de Marokkaanse nationaliteit behouden, is dit echter wel het geval.

In studies naar migratie en migratie-gerelateerde onderwerpen worden de termen migranten en diaspora veelal gebruikt. ‘Migranten’ zijn alleen die personen die migreerden terwijl dit onderzoek ook gaat over de kinderen en de kleinkinderen van migranten. Wat betreft de voortdurende relatie tussen de Marokkaanse overheid en burgers in het buitenland zou de term ‘diaspora’ op de Marokkanen in het buitenland van toepassing zijn (Faist, 2010:22). Het probleem bij deze term is echter dat diaspora doorgaans verwijst naar homogene religieuze, etnische en nationale groepsidentiteiten en gemeenschappen (Faist, 2010:11). Omdat in dit onderzoek het perspectief van Marokkaanse Nederlanders centraal staat en zij zichzelf niet vanzelfsprekend identificeren met een ‘Marokkaanse identiteit’, gebruik ik de term diaspora in dit onderzoek niet.

1.1.1 Extraterritoriale overheden

Overheden claimen een voortdurende relatie met burgers die zich buiten de staatsgrenzen vestigen (Fitzgerald, 2006; Bauböck & Faist, 2010; Levitt & de la Dehesa, 2003:588). Overheden hebben meerdere belangen om deze relatie voort te zetten. Deze belangen zijn onder te verdelen in drie categorieën, namelijk het behouden van economische bronnen, het mobiliseren van politieke steun en het controleren van politieke dissidentie en het versterken van de opwaartse sociaalmaatschappelijke mobiliteit (Bauböck, 2003:709; Østergaard-Nielsen, 2003).

De eerste onderzoeken naar het functioneren van extraterritoriale overheden legden de nadruk op de economische belangen van de zendingsstaat ten aanzien van haar extraterritoriale burgers (Smith & Guarnizo, 1998). Volgens Smith en Guarnizo vormt de afhankelijkheid die overheden hebben ten aanzien van de geldzendingen van burgers in het buitenland de basis voor de constructie van een extraterritoriale staat-burger relatie. Recentere studies bevestigen de cruciale rol van economische belangen voor het behouden van een relatie met burgers in het buitenland (Østergaard-Nielsen, 2003; Bauböck, 2003). Minder welvarende landen hebben belang bij de geldovermakingen en investeringen van burgers in het buitenland. Bovendien kunnen burgers in het buitenland functioneren als ambassadeurs

om de beeldvorming over en de positie van het land van herkomst te verbeteren (oa. Østergaard-Nielsen, 2003; Levitt & de la Dehesa, 2003, de Haas & Plug, 2006).

Economische belangen zijn echter niet de enige belangen die invloed hebben op de relatie tussen een overheid en extraterritoriale burgers. Voor Marokko geldt dat historische aspecten en de hedendaagse politieke situatie ook van invloed zijn op het beleid dat de Marokkaanse overheid heeft voor Marokkanen in het buitenland (Brand, 2006). Burgers in het buitenland kunnen een politieke steun vormen maar kunnen zich ook ontpoppen tot gezagsondermijnende politieke dissidenten die bedreigend zijn voor de nationale belangen van Marokko (Østergaard-Nielsen, 2003:4; Iskander, 2010b:84; Waterbury, 2010).

Tussen de economische en politieke belangen van overheden bestaat niet altijd een direct verband zo blijkt uit een vergelijkend onderzoek van Mügge naar de Turkse en de Surinaamse overheid. Turkije, dat veel minder afhankelijk is van economische bijdragen van migranten dan Suriname, intervenueert actief in transnationale banden met Turken in het buitenland, terwijl Suriname zich hierin nooit mengde. In plaats van economische verklaringen blijken ideologieën van het land van herkomst over nationaal bewustzijn een significante rol in het voortzetten van een staat-burger relatie met migranten en hun kinderen te spelen (Mügge, 2013).

Onderzoekers identificeren een derde belang van overheden in hun relatie met burgers in het buitenland. Dit is het inzetten van menselijk kapitaal in de ontwikkeling van en het behouden van een gevoel van thuishoren ten aanzien van het land van (ouders) herkomst (Portes, 1999; Bauböck, 2003:709; Østergaard-Nielsen, 2003:4; Ho, 2011). Dit derde belang gaat over het behoud van betrokkenheid van migranten en hun nakomelingen bij het land van herkomst. Door deze verbondenheid met het land kunnen immers economische en politieke activiteiten behouden blijven. Deze betrokkenheid komt bijvoorbeeld tot uiting in het stimuleren van burgers in het buitenland om bij te dragen aan ontwikkelingsprojecten en projecten vanuit de overheid gericht op het behoud van de nationale culturele identiteit.

De drie bovengenoemde belangen zijn in verschillende gradaties te herkennen in het beleid van overheden met burgers in het buitenland. Afhankelijk van de economische, politieke en sociaal-culturele belangen van overheden construeren zij een band met burgers in het buitenland (Basch ea, 1994). Doordat iedere overheid andere nationale belangen heeft, zijn zendingsstaten niet uniform in hun beleid (Østergaard-Nielsen, 2003:6). Ter illustratie, de Jamaicaanse overheid richt zich voornamelijk op remigratie, Chili en Australië concentreren zich op de constructie van handelsnetwerken en het beleid van India en Schotland omvat buitenlandse

steun, geldovermakingen, filantropie en het leggen van handelsrelaties (Ancien ea, 2009:7). Welke nationale belangen bepalend zijn voor het beleid van de Marokkaanse overheid ten aanzien van Marokkanen in het buitenland is onderwerp van het volgende hoofdstuk.

Het bestuur van burgers in het buitenland

In onderzoek naar overheden met burgers in het buitenland staan veelal de beleidsdocumenten en instituties van een emigratieland centraal (oa. onderzoek van Levitt & de la Dehesa, 2003; Gamlen, 2008). Binnen culturele studies, sociologie, culturele antropologie en politieke wetenschappen is echter tot op heden weinig aandacht geweest voor de daadwerkelijke uitvoering van beleid voor extraterritoriale burgers (Ragazzi, 2009:379; Waldinger & Fitzgerald, 2004; Lyons & Mandaville, 2010). Hoewel onderzoekers de rol van burgers onderstrepen in de constructie en de uitvoering van het overheidsbeleid voor burgers in het buitenland, blijft de overheid als actor centraal: er wordt gesproken over zendingsstaat-strategieën (Ancien ea, 2009; Ho, 2011) en verschillen in overheidsbeleid worden deels verklaard door kosten-baten-analyses van overheden (Levitt & de la Dehesa, 2003:606).

Voor het interpreteren van het handelen van overheden met burgers in het buitenland is echter een completer analytisch raamwerk nodig. Het functioneren is namelijk veel complexer dan kan worden begrepen op basis van analyses van overheidspogingen om nationale belangen te behartigen (Østergaard-Nielsen, 2003:25). Het betrekken van niet-nationale processen – waaronder supranationale politieke verhoudingen en persoonlijke belangen van de burger in het buitenland – zijn cruciaal om de relatie tussen overheden burgers in het buitenland te bestuderen. Een overheid met burgers in het buitenland heeft bijvoorbeeld bij de uitvoering van haar beleid voor burgers in het buitenland ook met de regelgeving van ontvangende land te maken (Brand, 2006:35; Smith & Guarnizo, 1998).

De theoretische ontwikkelingen in migratiestudies bieden een raamwerk voor het bestuderen van de complexe relatie tussen een overheid en burgers in het buitenland. Castles & Miller (1993:27) beschouwen migratie als resultaat van de interactie tussen macro- en microstructuren. Omdat de relatie tussen overheid en extraterritoriale burgers een gevolg is van migratieprocessen, zijn ook hierop factoren op het macro-, meso-, en microniveau van invloed. Hierbij verwijzen macrostructuren naar economische, politieke en culturele structuren op internationaal niveau (Faist, 1997:195). Microstructuren omvatten de belangen en mogelijkheden van de individuele migrant (idem). Deze twee niveaus worden met elkaar verbonden door

tussenliggende mechanismes, de mesostructuren. Deze structuren bestaan uit netwerken en sociale relaties tussen (extraterritoriale) burgers in het land van herkomst en vestiging (idem).

Met behulp van deze niveaus kan de complexe extraterritoriale staat-burger relatie duidelijker in kaart gebracht worden. Een voorbeeld is het overmaken van geld door extraterritoriale burgers. Om zicht te hebben in de mate van invloed die het Marokkaanse overheidsbeleid heeft op de geldovermakingen van Marokkaanse Nederlanders, is het van belang de drie niveaus in het onderzoek te betrekken. Het zenden van geld van Marokkaanse Nederlanders hangt bijvoorbeeld samen met armoede in het land van herkomst (structureel ofwel macroniveau), transnationale familiebanden (relationeel ofwel mesoniveau) en de persoonlijke financiële situatie (individueel ofwel microniveau).

1.1.2 Transnationalisme

Transnationalisme biedt een perspectief om de relatie tussen de Marokkaanse overheid en Marokkaanse Nederlanders te onderzoeken. Overheden met burgers in het buitenland proberen immers in verschillende gradaties de transnationale banden van hun burgers te stimuleren of juist te beperken (Waldinger, 2009:24). Transnationalisme gaat over de economische, politieke en sociaal-culturele banden tussen migranten en het land van herkomst en het land van vestiging (Al-Ali ea, 2001; Faist, 2010:14; Portes ea, 1999).

Voorbeelden van economisch transnationalisme zijn geldovermakingen, en ondernemings- en ontwikkelingsprojecten van migranten. Economische aspecten zijn altijd een belangrijk onderdeel geweest van migratie en transnationalisme; dit is geen verrassing aangezien economische motieven veelal aanleiding zijn voor migratie (Vertovec, 2009:101). Politiek transnationalisme betreft het financieel ondersteunen van politieke partijen, stemrecht in het land van herkomst, de organisatie van demonstraties en steun voor opstand en terrorisme (Vertovec, 2009:94-95). Eveneens gaat politiek transnationalisme over de collectieve identiteit en de burgerschapsrelatie tussen overheid en migrant (Bauböck, 2003). Sociaal-cultureel transnationalisme omvat het versterken van de nationale identiteit van migranten, waaronder evenementen en educatie ter behoud en promotie van de cultuur (Al-Ali ea, 2001; Portes, ea, 1999:221).

De bovenstaande indeling is niet eenduidig. In de wetenschap is namelijk veel discussie over de betekenis van het concept transnationalisme (Al-Ali ea, 2001;

Gowricharn, 2009; Portes, 2001, 2003 en Vertovec, 2009). Vertovec heeft het begrip bijvoorbeeld aangevuld met religieus transnationalisme. Religieus transnationalisme betreft patronen in organisaties, individuele en groepsidentiteiten, interne groepsrelaties, manieren van praktiseren en ook elementen van geloofsovertuiging (Vertovec, 2009: 128).

Op de transnationale banden van migranten zijn meerdere factoren van invloed. Verbondenheid met het land van herkomst heeft onder andere te maken met de politieke, sociale en economische positie van migranten in het land van vestiging (Ghorashi, 2003). Dat de positie in het land van vestiging ook van invloed is op de relatie met de overheid van het land van herkomst blijkt uit onderzoek van Lucassen en Penninx. Zij deden onderzoek naar de invloed van de Duitse, Poolse en Turkse overheden op organisaties van migranten in Nederland. De macht van de zendingstaat om haar migranten te controleren, vermindert wanneer migranten in het land van vestiging meer mogelijkheden, waaronder een politiek legale status, hebben (Lucassen & Penninx, 2009:56-57). Ook beïnvloeden gender, migratiemotief en de positie in het land van herkomst de transnationale activiteiten (Bouras, 2012:36-37). Omdat deze factoren ook van belang zijn in de relatie met de Marokkaanse overheid, wijd ik paragraaf 1.2.2 aan de specifieke kenmerken en omstandigheden van Marokkaanse Nederlanders in Nederland.

Studies naar transnationalisme concentreren zich niet op staat-actoren. Hoewel er in de transnationale benadering wordt gesproken over transnationalisme van bovenaf en van onderaf (Smith & Guarnizo, 1998), waarbij ‘bovenaf’ de transnationale activiteiten van onder andere overheden zijn, richt het merendeel van de studies zich op de grensoverschrijdende activiteiten van onderaf, oftewel van private *grassroots* actors (Portes, 2003:876). In de studies waar de overheid of overheidsbeleid wel centraal staan, gaat het voornamelijk om het land van vestiging met de vraag of transnationale activiteiten en identificatie de integratie in het land van vestiging belemmeren (Bouras, 2012; Snel ea, 2004).

1.1.3 Antropologie van de extraterritoriale staat

De studies naar overheden met burgers in het buitenland richten zich voornamelijk op de belangen en instituties van overheden. Onderzoek naar transnationale activiteiten en identiteiten van migranten en hun kinderen richten zich voornamelijk op het land van herkomst in algemene zin en hebben geen specifieke aandacht voor de overheid van het land van herkomst. In mijn onderzoek staan juist de transnationale

activiteiten en identificaties van Marokkaanse Nederlanders in relatie tot de Marokkaanse overheid centraal.

Enkele studies richten zich op een specifiek onderdeel van de relatie tussen overheden met burgers in het buitenland, waaronder economisch (Iskander, 2010b) en politiek (Barry, 2006; Boccagni, 2010; Martiniello & Lafleur, 2008; Ong, 1999). Iskander (2010b) deed voorslagnog het meest omvattende onderzoek naar de interactie van de Marokkaanse en Mexicaanse overheden met burgers in het buitenland. In haar boek demonstreert zij hoe de Marokkaanse overheid en Marokkanen in het buitenland samen hun relatie vormgeven. Doordat zowel de Marokkaanse autoriteiten als de Marokkanen in het buitenland in samenspel ontwikkelingsprojecten construeren, vervaagt de lijn tussen de Marokkaanse overheid en Marokkanen in het buitenland (Iskander, 2010b:18).

In haar onderzoek richt Iskander zich voornamelijk op ontwikkelingsprojecten van de Marokkaanse overheid en Marokkaanse organisaties in Parijs en Brussel. Mijn onderzoek concentreert zich op de individuele relatie van Marokkaanse Nederlanders met de Marokkaanse overheid. Daarbij richt ik mij naast de economische relatie tussen de Marokkaanse overheid en Marokkanen in het buitenland ook op de politieke en religieuze aspecten van deze relatie. Wat deze thema's inhouden, volgt uit het volgende hoofdstuk over het beleid van de Marokkaanse overheid.

Voor mijn onderzoek naar de relatie tussen Marokkaanse Nederlanders en de Marokkaanse overheid, biedt de antropologische benadering van de (extraterritoriale) staat een uitkomst (Trouillot, 2003; Sharma & Gupta, 2006). Antropologie biedt een lens om via beeldvorming en alledaagse ervaringen van individuen naar een staat en staatsinstituties te kijken (Sharma & Gupta, 2006). Het perspectief van Marokkaanse Nederlanders maakt inzichtelijk op welke manieren en via welke kanalen de macht van de Marokkaanse overheid zich over de grenzen manifesteert. Via gewone dagelijkse activiteiten als het in de rij staan voor het versturen van een brief, het beantwoorden van vragen van een overheidsinspecteur of het aanvragen van een paspoort dringt de overheid door tot het leven van mensen (Sharma & Gupta, 2006:11). Door het perspectief van Marokkaanse Nederlanders wordt eveneens duidelijk in welke mate zij zelf een rol spelen in de relatie met de Marokkaanse overheid. In hoeverre zijn hun belangen en mogelijkheden van invloed op de relatie met de Marokkaanse overheid?

De drie onderdelen van deze antropologische benadering van de staat, namelijk de beeldvorming, de alledaagse ervaringen en de rol van individuen, leiden tot de volgende onderzoeksvraag: Wat zijn de percepties, ervaringen en reacties van

Marokkaanse Nederlanders ten aanzien van het beleid van de Marokkaanse overheid voor Marokkanen in het buitenland? Voordat ik naar de methoden van onderzoek ga, introduceer ik de beide spelers die centraal staan in de onderzoeksvraag: de Marokkaanse overheid en de Marokkaanse Nederlanders.

1.2 De spelers

In deze paragraaf introduceer ik de Marokkaanse overheid en de Marokkaanse Nederlanders. Het eerste gedeelte over de Marokkaanse overheid, betreft het functioneren van de monarchie, de centrale positie van de koning en de regionale, culturele en religieuze tegenstellingen in het land die het bestuur van Marokkanen beïnvloedden. De paragraaf over de Marokkaanse Nederlanders omvat de thema's migratiemotieven, dubbele nationaliteit, arbeid en opleiding, organisaties, moslimidentiteit en de politiek-maatschappelijke context in Nederland. Deze thema's belichten meerdere transnationale activiteiten en identificaties van Marokkaanse Nederlanders. Daarbij tonen de onderwerpen dat Marokkaanse Nederlanders onderling verschillen. Voor dit onderzoek is het van belang Marokkaanse Nederlanders met diverse persoonlijke kenmerken in het onderzoek te betrekken.

1.2.1 Eerste speler: de Marokkaanse overheid

Tussen 700 en 1400 werd Marokko bestuurd door Berberdynastieën, opgevolgd door sultans van de Wattasiden en de Saadi. Vanaf 1660 valt Marokko onder het gezag van de Alawieten. Wanneer in de loop van de negentiende eeuw de industriële revolutie in Europa op gang komt, krijgt Marokko te maken met de Europese expansiedrift (Obdeijn & de Mas, 2002:102). Van 1912 tot 1956 staat Marokko officieel onder Frans en Spaans protectoraat.

De Marokkaanse sultan behield ten tijde van het Franse en Spaanse protectoraat (1912-1956) grotendeels zijn positie. In 1953 werd sultan Mohammed V vanwege oplopende politieke spanningen in het protectoraat echter gevangen genomen en verbannen naar Corsica en later Madagaskar. In 1955 mocht Mohammed V Madagaskar verlaten en vestigde hij zich tijdelijk in Frankrijk (Pennell, 2003: 161). In 1956, aan het einde van het protectoraat, keerde hij terug naar Marokko en nam de titel *al-malik*, koning, aan. Zijn regeerperiode liep tot 1961 waarna zijn zoon Hassan II op de troon kwam. Onder het repressieve regime van koning Hassan II kwam de emigratie van Marokkanen naar Nederland op gang. Na zijn overlijden in 1999 werd zijn zoon Mohammed VI de koning van Marokko.

Voor dit onderzoek is het van belang dat de *de facto* macht van heersende klasse van Marokko ligt bij de *makhzen*, bestaande uit de monarchie, hieraan verwante personen en economische en politieke leiders (Szmolka, 2010:36).⁶ De *makhzen* opereert via een patronagesysteem dat zich kenmerkt door corruptie (Smith & Loudiy, 2005:1047) en persoonlijke relaties (Hammoudi, 1997). Smith beschrijft hoe Marokkaanse burgers een afhankelijke relatie met de *makhzen* hebben, die zich kenmerkt door angst en onderdanigheid (Smith, 2002:103). Wanneer burgers bijvoorbeeld een geboortecertificaat moeten aanvragen, krijgen zij te maken met een machtsrelatie waarin zij de Marokkaanse autoriteiten van dienst moeten zijn. Dit is echter niet het geval wanneer de burger die een aanvraag doet een vriend, een direct familielid of direct verwant is van een Marokkaanse autoriteit (Smith, 2002:117-118).

Om de centrale positie van de Marokkaanse koning in de Marokkaanse samenleving te begrijpen is het van belang inzicht te hebben in de tegenstellingen in het land. Voor het protectoraat werd de Marokkaanse samenleving verdeeld door drie scheidslijnen, namelijk de Arabische en Berberse scheidslijn, de urbane en tribale scheidslijn en de scheidslijn tussen *makhzen* en *siba*, oftewel de overheid en de oppositie (Hart, 1976: 6-8). De eerste scheidslijn is voornamelijk linguïstisch van aard. Hart gebruikt de tweede tegenstelling om de sociaaleconomische verschillen aan te duiden. Vanaf het moment dat Moulay Idriss, een afstammeling van profeet Mohammed, in de achtste eeuw de eerste Marokkaanse moslimdynastie stichtte, is de macht van Marokkaanse sultans geconcentreerd in steden (Sater, 2010:3). Als gevolg hiervan bleef veel van het bergachtige platteland buiten de directe controle van de sultans (idem, 2013:4). De derde scheidslijn gaat over politieke, voornamelijk religieuze, tegenstellingen. Hart beschrijft hoe op het lokale, voornamelijk tribale, niveau er allerlei variaties bestaan op de 'Marokkaanse' soennitische islam volgens de Malikitsche traditie.

De linguïstieke, economische en religieuze tegenstellingen zoals beschreven in de klassieke etnografie van Hart zijn nog steeds zichtbaar in Marokko en bruikbaar om de positie en de rol van de Marokkaanse koning te begrijpen. Waterbury (1970) omschrijft de Marokkaanse monarchie als de arrangeur van de verdeelde samenleving. De Marokkaanse koning is het symbool voor de nationale eenheid. Een symbool om de linguïstieke, sociaaleconomische en religieuze tegenstellingen te overbruggen. Hierbij onderhandelt de Marokkaanse koning met verscheidene

6 Zie voor uitgebreide beschrijvingen van de *makhzen*: Bourqia ea, 1999; Hammoudi, 1997; Tozy 1999 en Waterbury, 1970.

machtspartijen om de Marokkaanse eenheid te behouden en zijn eigen positie te waarborgen (Mezran, 2001).

Marokko kenmerkt zich door relatief grote inkomensverschillen vergeleken met onder andere Egypte.⁷ In 2012 woont 57% van de Marokkaanse bevolking in steden en 43% in rurale gebieden. Hoewel de verschillen in armoede tussen deze gebieden de afgelopen jaren zijn afgenomen, zijn zij nog aanwezig. In 2007 leefde 14,5% van de Marokkanen in rurale gebieden en 4,8% van Marokkanen in urbane gebieden onder de armoedegrens.⁸ Om zijn positie te waarborgen, richt koning Mohammed VI zich in zijn overheidsbeleid zowel op investeringsprojecten, waaronder de investeringszone Tanger Med, als op ontwikkelingsprojecten in rurale gebieden (Sater, 2010:106; Bergh, 2012).

In de constructie van een Marokkaanse nationale eenheid ligt de nadruk op een Arabische en islamitische identiteit. In praktijk betekent dit dat het standaard Arabisch de officiële taal van Marokko is. Berberse talen zijn achtergesteld bij het Arabisch, zowel het standaard Arabisch als het gesproken *Darija*, en het Frans (Cornwell & Atia, 2012:255). In de publieke presentatie van de Marokkaanse nationale identiteit ontstond de afgelopen decennia meer ruimte voor niet-Arabische identiteiten (Kosansky & Boum, 2012). In 2003 worden bijvoorbeeld Berberse talen voor het eerst op publieke basisscholen onderwezen (El Aissati ea, 2011:211). Daarbij werd in 2001 het Koninklijke Berberinstituut (IRCAM) opgericht. Dit instituut heeft als doel het behoud en de promotie van de Berbercultuur.

Naast de Arabische identiteit is ook de islamitische identiteit een bindmiddel waarmee de Marokkaanse overheid de verschillen tracht te overbruggen. De koninklijke familie legitimeert haar macht op een combinatie van Alawi-bestuur vanaf de zeventiende eeuw en op de islam: de Marokkaanse koning presenteert zich als leider der gelovigen (Sater, 2010:2). De koning ziet, als leider der gelovigen, toe op het respecteren van de islam (art. 41 grondwet 2011). Dit betekent dat de islamitische eenheid een onderdeel is van het Marokkaanse nationalisme (Belal, 2011).

In Marokko is er een grote verscheidenheid aan islamitische stromen. Hart (1976) beschreef dat tribale gebruiken en lokale heiligen afwijken van de 'Marokkaanse' islam. Vanaf het eind van de negentiende eeuw kreeg Marokko net als het merendeel van de islamitische wereld te maken met Salafistische reformistische bewegingen die de terugkeer naar de 'pure' islam verdedigden (Munson, 1993:78).

7 <http://databank.worldbank.org/data>, zie *indicators: GINI*.

8 <http://databank.worldbank.org/data>, cijfers rurale en urbane armoede over 1999; 2001 en 2007.

Vanuit een ideologische dimensie accepteert deze beweging het religieus koningschap of een koning als afgevaardigde van god niet (idem). Deze Salafistische ideologie, die nog steeds een rol van betekenis vormt, is kortom een kritiek op en een bedreiging voor de positie van de Marokkaanse koning als religieus leider. Ook de afgelopen decennia werden de uiteenlopende visies over 'de islam' in de Marokkaanse samenleving gezien als een bedreiging voor de positie van de koning en de veiligheid in Marokko (El-Katiri, 2013).

1.2.2 Tweede speler: de Marokkaanse Nederlanders

In 2012 heeft Marokko 32.309.239 burgers. Hiervan woont ongeveer 10% in het buitenland. Het grootste deel van de Marokkanen in het buitenland woont in Europa (Hamdouch, 2007). Het merendeel daarvan, ongeveer 35%, vestigde zich in Frankrijk. In Spanje en Italië samen woont ongeveer een kwart van de Marokkanen in het buitenland (Hamdouch, 2007:14). In Nederland woont anno 2012 met 362.954 Marokkaanse Nederlanders, ongeveer 10% van de Marokkanen in het buitenland (CBS)⁹.

Meerdere onderzoekers beschreven de Marokkaans-Nederlandse migratie (Bonjour, 2009; Cottaar ea, 2009; Lucassen & Penninx, 1994; Obdeijn & Schrover, 2008; Tinnemans, 1994). Voor dit onderzoek beperk ik me tot een kort overzicht van de Marokkaans-Nederlandse migratiegeschiedenis, waarin de migratiemotieven van de Marokkaanse emigranten centraal staan. Daarna geef ik een overzicht van thema's die eveneens van belang zijn in de relatie met de Marokkaanse overheid en voor de selectie van de respondenten voor dit onderzoek.

Migratiemotief

Na de Tweede Wereldoorlog hadden West-Europese landen een grote vraag naar arbeiders voor de wederopbouw. In de jaren zestig kwamen de eerste arbeidsmigranten uit Marokko en Turkije naar Europa (Latten, 1990; de Mas, 1990; Obdeijn & Schrover, 2008).¹⁰ Hoewel Nederland pas in 1969 een officieel wervingsakkoord met Marokko tekende, migreerden Marokkanen voor die tijd al naar Nederland (Cottaar ea, 2009: 45; Bouras, 2012). Zij kwamen veelal op eigen initiatief en via familie- en vriendennetwerken naar Nederland (Cottaar ea, 2009; Penninx, 1979). De

⁹ <http://statline.cbs.nl> Tabel: Allochtonen; herkomstgroepering, 4 maart 2013.

¹⁰ Cijfers over de eerste Marokkanen in Nederland lopen enigszins uiteen. Volgens de Mas (1990:34) verbleven in 1960 tien Marokkanen legaal in Nederland. Volgens Latten, waren er op 31 mei 1960 reeds 21.600 Marokkanen in Nederland (Latten, 1990: 183).

meeste Marokkaans-Nederlandse migranten kwamen uit de provincies Nador, Al Hoceima en Tetouan (de Mas, 1990: 161; Fokkema ea, 2009:52; van Amersfoort & van Heelsum, 2007:240).

Tussen 1961 en 1970 bestond het merendeel van de Marokkaanse migranten uit mannelijke arbeiders. In het midden van de jaren '70 kwamen vrouwen en kinderen om sociale en economische redenen in het kader van gezinsherenigende en gezinsvormende migratie naar Nederland. Vanaf 1973, met uitzondering van de jaren 1975 en 1976, bestond de meerderheid van de Marokkaanse migranten uit vrouwen (de Mas, 1990:152).

In 2011 migreerden 2675 Marokkanen naar Nederland, waarvan 1425 mannen en 1250 vrouwen.¹¹ Meer dan 80% van deze migranten heeft gezinsmigratie als migratiemotief.¹² De overige 20% bestond uit migratie uit arbeids-, asiel-, studie- en stage-gerelateerde motieven. Huwelijksmigratie, waarbij een Marokkaanse Nederlander met een Marokkaanse partner trouwt, is een belangrijk onderdeel van de huidige gezinsvormende en gezinsherenigende migratie.

11 <http://statline.cbs.nl> Tabel: Immigratie en emigratie naar geboorteland en geslacht, 9 augustus 2012.

12 <http://statline.cbs.nl> Tabel: Immigratie van niet-Nederlanders; migratiemotief, geboorteland, leeftijd, 30 oktober 2012.

De Nederlandse nationaliteit

Het merendeel van de Marokkaanse Nederlanders heeft naast de Marokkaanse nationaliteit ook de Nederlandse nationaliteit. Een kwantitatief overzicht staat in figuur 1.

Figuur 1: Nationaliteit(en) Marokkaanse Nederlanders

Jaartal	Marokkaanse Nederlanders^I	Nederlandse en Marokkaanse nationaliteit^{II}	[alleen] Marokkaanse nationaliteit^{III}	[alleen] Nederlandse nationaliteit
1996	225.088		149.841 (66,6 %)	
2000	262.221	136.855 (52,2 %)	119.726 (45,6 %)	5.640 (2,2 %)
2004	306.219	203.409 (66,4 %)	94.380 (30,8 %)	8.430 (2,8 %)
2008	335.127	249.879 (75,6 %)	74.869 (22,3 %)	10.379 (3,2 %)
2010	349.005	273.172 (78,3 %)	66.568 (19,1 %)	9.265 (2,7 %)
2012	362.954	298.488 (82,2 %)	56.595 (15,6 %)	7.871 (2,2 %)
2013	368.838		51.008 (13,8 %)	

Bron: Statline, Centraal Bureau voor de Statistiek

De eerste kolom geeft het aantal Marokkaanse Nederlanders weer: personen woonachtig in Nederland van wie ten minste één van de ouders geboren is in Marokko. De tweede kolom toont het aantal Nederlanders dat naast de Nederlandse ook de Marokkaanse nationaliteit heeft. Onder deze categorie vallen de meeste Marokkaanse Nederlanders: zij hebben de Nederlandse nationaliteit aangenomen of deze bij geboorte verkregen. Ook is te zien dat het aantal Marokkaanse Nederlanders met beide nationaliteiten in 15 jaar enorm toenam. In 2000 had ongeveer de helft van de Marokkaanse Nederlanders de Nederlandse nationaliteit, terwijl dat in 2012 meer dan 80% is.

In de derde kolom staan de mensen die woonachtig zijn in Nederland en enkel de Marokkaanse nationaliteit bezitten. Dit aantal neemt zowel in absolute als in relatieve zin af. Huwelijksmigranten en immigranten uit de eerste generatie zijn in deze categorie sterk vertegenwoordigd.

I <http://statline.cbs.nl> Tabel: Bevolking; generatie, geslacht, leeftijd en herkomstgroepering, 21 mei 2013.

II <http://statline.cbs.nl> Tabel: Nederlanders; geslacht, leeftijd en dubbele nationaliteit, 28 maart 2013.

III <http://statline.cbs.nl> Tabel: Bevolking; geslacht, leeftijd en nationaliteit, 26 juni 2013.

In kolom vier vinden we de groep Marokkaanse Nederlanders die enkel de Nederlandse nationaliteit heeft. Deze groep heeft een omvang van circa 2% van het totaal aantal Marokkaanse Nederlanders. Tot 2007 werd de Marokkaanse nationaliteit niet via de moeder doorgegeven. Kinderen uit een gemengd huwelijk waarvan alleen de moeder de Marokkaanse nationaliteit bezat, kregen niet de Marokkaanse nationaliteit. Dit verklaart waarom 2% Marokkaanse Nederlanders de Marokkaanse nationaliteit niet heeft.

Opleiding en werk

Rond 1980 was ongeveer één op de drie Marokkaanse mannen tussen de 30 en 49 werkloos en kregen zij veelvuldig te maken met arbeidsongeschiktheid door de zware arbeid die zijn jarenlang verrichtten (Bouras, 2012:58). In 1996 was ruim een kwart van de Marokkaans-Nederlandse beroepsbevolking werkloos. Ter vergelijking, voor de autochtone beroepsbevolking was dit 6,3%. Ook van de Turks-Nederlandse beroepsbevolking was bijna een kwart werkloos. In 2012 zijn de werkloosheidspercentages voor de autochtone, Marokkaans-Nederlandse en Turks-Nederlandse beroepsbevolking respectievelijk 5%, 19,5% en 14,4%.¹³ Het verschil in werkloosheid tussen Marokkaanse Nederlanders en autochtone Nederlanders geldt niet alleen voor de eerste maar ook voor de tweede generatie Marokkaanse Nederlanders (SCP, 2012). Hoewel de arbeidsmarktpositie van Marokkaanse Nederlanders relatief slecht is, bekleden steeds meer Marokkaanse Nederlanders hoge (publieke) functies.

Doordat Marokkaanse en Turkse gastarbeiders werden gerekruteerd voor laaggeschoolde arbeid is de eerste generatie over het algemeen laagopgeleid (Andriessen ea, 2012:242; Bekouchi, 2003:33). Het opleidingsniveau van de tweede generatie Marokkaanse en Turkse Nederlanders neemt de afgelopen jaren toe (SCP, 2012:65). Later in dit onderzoek zal blijken dat de verscheidenheid in opleiding en beroep van Marokkaanse Nederlanders effect heeft op de manier waarop de Marokkaanse overheid met hen omgaat.

Organisaties

Marokkaanse Nederlanders hebben uiteenlopende organisaties in Nederland, waaronder organisaties gericht op studenten, vrouwen, moslims en Berbers. Opvallend is het hoge aantal initiatieven voor overkoepelende organen, die veelal tijdelijk van

¹³ <http://statline.cbs.nl> Tabel: Beroepsbevolking; kerncijfers naar geslacht en andere persoonskenmerken, 21 juni 2013.

aard zijn. De vele websites van en voor Marokkanen in het buitenland laten een actief sociaal en cultureel leven zien (Brouwer, 2006; Mamadouh, 2001 in Collyer, 2009:1560).

De organisaties van migranten in Nederland weerspiegelen de tegenstellingen binnen het land van herkomst en de overheden van de landen van herkomst probeerden bovendien via organisaties controle te houden op hun onderdanen in het buitenland (Obdeijn & Schrover, 2008:300). Het meest zichtbaar was dit in de strijd tussen de Amicales en de KMAN. Hierbij staat de Amicales symbool voor de voorstanders van en het verlengstuk van het Marokkaanse regime en de KMAN voor de tegenstanders van het Marokkaanse regime (Rabbae, 1993). De strijd tussen het KMAN en de Amicales domineerde het Marokkaanse organisatieleven in de jaren 1970 tot 1990 (Bouras, 2012).

De tweede ontwikkelingsgolf van Marokkaanse organisaties bestaat uit religieuze organisaties (van Amersfoort & van Heelsum, 2007:246). Een kwart van de Marokkaans-Nederlandse organisaties heeft een religieus karakter (van Heelsum, 2004:13). Voor het organiseren van het religieuze leven in Nederland zijn moslims in Nederland veelal aangewezen op imams uit het buitenland. Het Turkse ministerie van religieuze Zaken is bijvoorbeeld nauw betrokken bij de aanstelling van Turkse imams in het buitenland (Sunier ea, 2011). Het aanstellen van een imam uit Marokko gebeurt daarentegen veelal op het initiatief van Marokkaans-Nederlandse moskeebesturen. Eén van de overkoepelende organen, de Unie van Marokkaanse Moskeeorganisaties in Nederland (UMMON), representeert de officiële Marokkaanse staatsislam (Landman, 1992). De mate van koningsgezindheid wisselt echter per aangesloten organisatie (van Heelsum, 2001:7).

Er zijn in Nederland meerdere Marokkaanse-Nederlandse organisaties die de Berberidentiteit van haar leden benadrukken (van Amersfoort & van Heelsum, 2007:246-248). De interesse in traditionele en moderne Berberculturen onder Marokkanen in het buitenland is de afgelopen decennia toegenomen (van Amersfoort & van Heelsum, 2007:252). De Marokkaanse-Nederlandse organisaties laten verscheidene vormen van transnationale activiteiten en identificatie zien.

Marokkaans-Nederlandse moslims

Bijna alle Turkse (94%) en Marokkaanse (98%) Nederlanders noemen zichzelf moslim (SCP, 2012:15). Op meerdere manieren geven zij uiting aan het moslim zijn. Uit het onderzoek naar moslims in Nederland (SCP, 2012) blijkt dat iets meer dan 40% van de gelovige Turkse en Marokkaanse Nederlanders, voornamelijk ouderen,

lager opgeleiden en immigranten van de eerste generatie, ten minste één keer per week naar de moskee gaat. In vergelijking met voorgaand onderzoek van het SCP is het moskeebezoek van Marokkaanse en Turkse Nederlanders, ook van de tweede generatie, toegenomen. In vergelijking met Turks-Nederlandse moslims zijn Marokkaans-Nederlandse moslims orthodoxer en vaker religieus actief (SCP, 2012:16). Het is hierbij van belang een onderscheid te maken tussen de eerste en de tweede generatie. De eerste generatie identificeert zich voornamelijk met etniciteit en nationaliteit. Islam heeft voor hen voornamelijk een culturele waarde. De tweede generatie identificeert zich daarentegen in mindere mate met nationaliteit en etniciteit en in grotere mate met islam, als religie en identiteit (Berger, 2012).

Maatschappelijke positie: integratie en discriminatie

Mede doordat de Nederlandse overheid ervan uitging dat Marokkaanse arbeiders tijdelijk in Nederland zouden blijven, lag de nadruk van het Nederlandse beleid voor de gastarbeiders op het behoud van eigen identiteit (Kullberg & Kulu-Glasgow, 2009:41). Dit blijkt onder andere uit het project Onderwijs in Eigen Taal en Cultuur (1970). In samenwerking met de Marokkaanse overheid ontwikkelden medewerkers van dit programma taallessen voor kinderen van Marokkaanse migranten in Nederland (Obdeijn & Schrover, 2008:249).

In het begin van de jaren '90 kwam er verandering in deze visie. In 1991 hield VVD-fractievoorzitter Frits Bolkestein (Bolkestein, 1991) een toespraak waarin hij zich tegen integratie met behoud van eigen identiteit uitsprak. Volgens hem zou deze eigen identiteit op gespannen voet staan met fundamentele universele waarden van het liberalisme: scheiding van kerk en staat, de vrijheid van meningsuiting, verdraagzaamheid en non-discriminatie (van der Brug ea, 2009:204). In 1994 veranderde het minderhedenbeleid in een integratiebeleid waarin de nadruk lag op sociale integratie.

Na 2001 kwam het accent van het integratiebeleid te liggen op de acceptatie van kernwaarden van de Nederlandse samenleving en op het naleven van gangbare normen. Kennis van de Nederlandse samenleving wordt verplicht in het inburgeringstraject waarbij een naturalisatieceremonie is ingesteld en inburgeraars examen afleggen over de canon van de Nederlandse geschiedenis en cultuur. Het uitbreiden van inburgeringseisen met betrekking tot taal, historische en culturele kennis zijn illustratief voor het benadrukken van het exclusieve karakter van burgerschap (Vink en de Groot, 2010:726).

Gelijktijdig verschuift het Nederlandse integratiebeleid de aandacht van

etniciteit en herkomstland naar religie: moslims vormen een bedreiging voor de sociale cohesie (van der Welle, 2011:82). Islam en islamitische minderheden zijn de afgelopen jaren onderwerp van publieke en politieke discussie in ‘Westerse landen’ (Savelkoul ea, 2012: 1618). In Nederland is er relatief veel negatieve aandacht voor islam en de positie van islamitische migranten (Ghorashi & Vieten, 2012:729; Savelkoul ea, 2012).

Deze negatieve media-aandacht met betrekking tot moslims en islam draagt bij aan de ervaren discriminatie van onder andere Marokkaanse Nederlanders (Berger, 2012). De ervaring van discriminatie in het land van vestiging is relevant voor dit onderzoek, omdat de positie die migranten en hun kinderen in het land van vestiging hebben, van invloed is op de relatie met het land van herkomst (Ghorashi, 2003; van Amersfoort & van Heelsum, 2007:234-235). Ongeveer 75% van de Marokkaanse Nederlanders ervaart af en toe tot vaak discriminatie van de allochtone groep. Daadwerkelijk persoonlijke ervaringen met discriminatie liggen echter veel lager. 60% heeft (bijna) nooit persoonlijke ervaringen met discriminatie, 30% af en toe en 11% (zeer) vaak (SCP, 2012:11). Uit studies naar de ervaren discriminatie blijkt verder dat met name hoogopgeleide Marokkaanse Nederlanders discriminatie ervaren (Fleischmann ea, 2011:638). Gijsbert en Vervoort (2007) noemen deze combinatie van opwaartse mobiliteit in opleiding en werk met de toename van ervaringen met discriminatie de integratieparadox.

Samenvatting

In dit hoofdstuk introduceerde ik de twee spelers die in dit onderzoek centraal staan. Binnen de Marokkaanse overheid staat de Marokkaanse koning centraal. In Marokko zijn de politieke en economische macht nauw met elkaar verweven, waarbij de machtsrelaties zich kenmerken door persoonlijke relaties waarbij corruptie veel voorkomt. Voor het bestuur van Marokko is het van belang de grote nationale verschillen te overbruggen en de positie van de koning te waarborgen.

Het merendeel van de Marokkaanse arbeiders migreerden gedurende de regeringsperiode van koning Hassan II. Dit betekent dat zij ervaringen hebben met de Marokkaanse overheid als repressief regime. De herkomstregio's van Marokkaanse Nederlanders zijn relatief minder welvarend en veelal Berbertalig. Het merendeel van de Marokkaanse Nederlanders heeft naast de Marokkaanse ook de Nederlandse nationaliteit. Hoewel een hun arbeidsmarktpositie relatief slecht is, stijgt het opleidingsniveau van de Marokkaanse Nederlanders die in Nederland geboren zijn. Voor dit onderzoek is het van belang respondenten met deze diverse persoonlijke ken-

merken in het onderzoek te betrekken. Daarbij is het van belang dat de Nederlandse politieke en maatschappelijk discussies over de banden met het land van herkomst en negatieve aandacht voor de islam van invloed zijn op de interviews met Marokkaanse Nederlanders.

Op welke manieren de kenmerken van de spelers en de politiek-maatschappelijk context van het onderwerp invloed hebben op de methoden en manieren van dataverzameling van dit onderzoek, is het onderwerp van de volgende paragraaf.

1.3 Methoden en dataverzameling

Er is relatief weinig bekend over de relatie tussen Marokkaanse Nederlanders en de Marokkaanse overheid. Dit onderzoek is daarom een exploratief onderzoek naar aspecten van deze relatie. Inzicht in onderlinge relaties en persoonlijke beleving is van groter belang dan kwantitatieve data. Het is een interpretatief onderzoek, waarin in tegenstelling tot empirisch-analytisch onderzoek (waarin de werkelijkheid wordt gereduceerd tot eenheden en variabelen), de variatie van het studieonderwerp centraal staat (Boeije in 't Hart, Boeije en Hox, 2005:68). De kwalitatieve methoden van dataverzameling bestonden in dit onderzoek uit het houden van diepte-interviews, het bezoeken van bijeenkomsten, het opbouwen en onderhouden van formele en informele contacten met respondenten en het doen van observaties.

1.3.1 Opzet interviews

Marokkaanse Nederlanders direct vragen naar hun percepties, ervaringen en reacties ten aanzien van de Marokkaanse overheid levert weinig betrouwbare en valide antwoorden op. De Marokkaanse overheid is namelijk een te abstract begrip. Omdat de macht van de Marokkaanse overheid zich op meerdere manieren en via verscheidene kanalen kan manifesteren, wil ik 'de Marokkaanse overheid' ook niet afbakenen tot officiële overheidsinstituties als een douanekantoor of de consulaire diensten. Ik heb daarom gekozen om diverse thema's van het Marokkaanse overheidsbeleid als uitgangspunt voor mijn topiclijst te gebruiken.¹⁴ Deze thema's, waaronder geldzendingen, de plaats waar men begraven wil worden, de zomerterugkeer en het hebben van een Marokkaanse paspoort, staan dicht bij het dagelijks leven van Marokkaanse Nederlanders, waardoor de onderwerpen van de interviews voor alle respondenten toegankelijk waren. Het voordeel van het gebruik van deze thema's

is het eveneens inzichtelijk maken wanneer Marokkaanse Nederlanders de Marokkaanse overheid niet herkennen of hier geen ervaringen mee hebben.

Hoewel ik in de interviews niet direct naar de Marokkaanse overheid vroeg, waren alle respondenten op de hoogte dat dit mijn onderwerp van studie was. Respondenten moeten immers vrij de keuze kunnen maken tot deelname. Om deze keuze te kunnen maken, moeten zij een inschatting kunnen maken van de mogelijke risico's en voordelen van deelname aan het onderzoek (Dewalt & Dewalt, 2002:199). Hoewel de onderzoeker en de respondenten niet al de gevolgen van (deelname aan) een onderzoek kunnen inschatten (Zubriggen, 2002:253), probeerde ik door respondenten duidelijk in te lichten het risico zo laag mogelijk te houden. Alle respondenten vertelde ik voor deelname aan het interview expliciet over het thema van het onderzoek en ik informeerde hen eveneens dat het onderzoek onderdeel uitmaakt van een onderzoeksprogramma van het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken.

1.3.2 Toegang onderzoeksveld

Om het Marokkaanse overheidsbeleid vanuit het perspectief van Marokkaanse Nederlanders te beschrijven, is contact met deze doelgroep en het opbouwen van een vertrouwensband van cruciaal belang. In wetenschappelijk onderzoek naar Marokkaanse Nederlanders blijkt de toegang tot het onderzoeksveld een veel besproken onderdeel van het onderzoeksproces te zijn (Strijp, 1998:12; van der Welle, 2011). Al gauw bleek dat ook ik in dit onderzoek rekening moest houden met een tijdsintensief proces van toegang verkrijgen. Daarom besloot ik in een vroeg stadium van mijn onderzoek regelmatig naar bijeenkomsten van Marokkaanse Nederlanders te gaan. In totaal ben ik in de periode van februari 2009 tot april 2011 naar 36 openbare bijeenkomsten geweest. De bijeenkomsten waren georganiseerd door Marokkaanse Nederlanders en hadden verschillende doeleinden. Het waren informatiebijeenkomsten, discussiebijeenkomsten, culturele avonden en sportactiviteiten, zowel in Nederland als in Marokko.

De respondenten in dit onderzoek benaderde ik tijdens deze bijeenkomsten, via organisaties, via deelname aan een vrijwilligersproject en via persoonlijke contacten van vrienden en familie. Daarbij woonde ik tot september 2010 in de Kanaalstraat in Utrecht waar meerdere Marokkaans-Nederlandse winkels en restaurants zijn gevestigd. Het contact met de Marokkaans-Nederlandse winkeliers en restauranteigenaren leverde in informele setting contactgegevens en informatie op.

In eerste instantie wilde ik gebruik maken van de sneeuwbalmethode. Bij de sneeuwbalmethode vraagt de onderzoeker aan respondenten naar nieuwe contacten. Deze methode wordt veelal toegepast als het gaat om onderzoek naar gevoelige onderwerpen of taboes en moeilijk bereikbare groepen (Boeije, 2005:53). Hoewel de meeste respondenten – vaak zonder dat ik hier zelf naar vroeg – wilden helpen met het verdere verloop van het onderzoek, leverde dit geen nieuwe respondenten op.

1.3.3 Selectie respondenten

In totaal voerde ik met 48 respondenten formele gesprekken. Van deze gesprekken waren er 17 met Marokkaanse Nederlanders die fungeerden als sleutelfiguur of die ik in de voorfase van het afnemen van mijn interviews ter verkenning sprak. Bij de overige 31 formele respondenten nam ik semigestructureerde interviews af. Eveneens leverde mijn persoonlijke omgeving de nodige informele gesprekken op. Tijdens ontmoetingen met Marokkaans-Nederlandse vrienden en vriendinnen kwamen onderzoeksthema's bewust en onbewust ter sprake. Dit gaf mij de mogelijkheid bepaalde thema's die in de interviews aan bod kwamen in praktijk te zien of er in meer of minder mate over verder te spreken.

Bij de selectie van respondenten zorgde ik ervoor dat zij diverse persoonlijke kenmerken van Marokkaanse Nederlanders vertegenwoordigden. Deze persoonlijke kenmerken zijn onder andere regio van herkomst, migratiemotief, opleidingsniveau, religieusiteit en taal. Hieronder geef ik een overzicht van de kenmerken van de respondenten in dit onderzoek.

Allereerst maak ik onderscheid tussen de eerste en tweede generatie. De eerste generatie Marokkaanse Nederlanders zijn de Marokkaanse migranten. Dit zijn dus ook de kinderen die in het kader van gezinshereniging naar Nederland zijn gekomen. De tweede generatie Marokkaanse Nederlanders zijn in Nederland geboren. Eén respondent is niet in Nederland geboren, maar migreerde op eenjarige leeftijd met zijn ouders naar Nederland. Omdat dit onderscheid gericht is op ervaringen van respondenten in Marokko, reken ik hem tot de tweede generatie respondenten. Van de officiële respondenten zijn er 33 van de eerste en 15 van de tweede generatie.

Van de 48 respondenten zijn er 9 respondenten die geen onderwijs of geen vervolgonderwijs na basis en/of middelbare school volgden. Het merendeel, 39 respondenten, heeft vervolgonderwijs genoten.¹⁵ Hoogopgeleide Marokkaanse Nederlanders bereikte ik eerder via mijn eigen netwerk en via organisaties. In tegenstelling

¹⁵ Omdat het onderwijssysteem in Marokko en Nederland niet gelijk loopt, maak ik geen specifiekere indeling van hoogte van opleiding van respondenten.

tot hoogopgeleide Marokkaanse Nederlanders waren laagopgeleide Marokkaans-Nederlandse vrouwen terughoudend om deel te nemen aan het onderzoek. Om hen toch te betrekken in mijn onderzoek nam ik deel aan buurtprojecten als voorlezen en gymnastieklessen. Op deze manier kon ik deze groep vrouwen uiteindelijk informeel en formeel spreken.

Aan de formele interviews deden meer Marokkaans Nederlandse mannen dan vrouwen mee. Ik had verwacht als vrouw makkelijker toegang tot vrouwelijke dan mannelijke respondenten te krijgen. Van de 48 formele respondenten zijn er echter 10 vrouwen en 38 mannen. Deels komt dit doordat tijdens bijeenkomsten over het algemeen meer mannen aanwezig waren. Gedurende de bijeenkomsten kon ik met hen makkelijker een band opbouwen. Via de contacten met Marokkaanse Nederlanders bij bijeenkomsten, bleken Marokkaans-Nederlandse mannen eerder bereid tot deelname aan een interview dan Marokkaans-Nederlandse vrouwen. Ook was het merendeel van de respondenten via persoonlijke contacten van het mannelijk geslacht. Desondanks heb ik de percepties, ervaringen en reacties van Marokkaans Nederlandse vrouwen via informele gesprekken betrokken in het onderzoek.

Voor de dataverzameling wilde ik niet alleen spreken met Marokkaanse Nederlanders die actief zijn in het Marokkaans-Nederlandse verenigingsleven. Van de 48 respondenten zijn 25 actief lid of bestuurslid van een organisatie die zich (onder andere) richt op Marokkaanse Nederlanders. Dit zijn Marokkaanse Nederlanders met een kleine eigen stichting, leden uit moskeebestuur, en ook zij die betrokken zijn bij grote Marokkaans-Nederlandse projecten voor ontwikkelingssamenwerking of politieke, culturele projecten. De overige 23 respondenten zijn niet bij een Marokkaans-Nederlandse organisatie betrokken. Marokkaanse Nederlanders die actief zijn in het verenigingsleven waren gemakkelijker te bereiken. Ik ontmoette hen tijdens bijeenkomsten en zij bleken over het algemeen bereid deel te nemen aan het onderzoek.

Respondenten in het onderzoek vertegenwoordigen eveneens diverse regio's van herkomst, spreken verschillende talen, hebben diverse migratiemotieven en lieten verschillende religieuze activiteiten en identificaties zien. Omdat deze kenmerken minder duidelijk te categoriseren zijn, geef ik hier geen aantallen. Uit een gesprek met een beleidsmedewerker uit een middelgrote stad bleek dat Marokkaanse Nederlanders daar – door gebrek aan andere Marokkaans-Nederlandse informatiekanalen – veel eerder zijn aangewezen tot het Marokkaanse consulaat. Daarom besloot ik ook respondenten uit verschillende regio's in Nederland in het onderzoek te betrekken.

1.3.4 Verloop interviews

Marokkaanse Nederlanders en de Marokkaanse overheid kregen de afgelopen jaren in het Nederlandse publieke en politieke debat (negatieve) aandacht (Prins ea, 2012:82). Negatieve berichtgeving kan de kans op sociaal wenselijke antwoorden vergroten. Ter illustratie gebruik ik het volgende fragment uit mijn aantekeningen tijdens het begin van mijn onderzoek.

‘Voor de derde keer raak ik in gesprek met Mustapha. Mustapha is bezig met de oprichting van een stichting. Hij vertelt me voorzichtig dat hierover met een Marokkaanse consul contact heeft gehad. Mustapha benadrukt dat hij geen financiële steun van de consul wil aannemen. We praten verder over zijn initiatief en hij zegt dat hij mij in eerste instantie niet over zijn stichting en het contact met de consul wilde vertellen uit angst dat ik zou denken dat hij met de Marokkaanse overheid zou samenwerken.’

Dit voorbeeld laat zien hoe deze respondent zich bewust presenteert en rekening houdt met mijn positie en interpretaties als onderzoeker. De kans op sociaal wenselijke presentaties zijn extra groot wanneer het gaat om politiek gevoelige informatie. Het is hierdoor van groot belang een vertrouwensband op te bouwen met respondenten. Het merendeel van de respondenten heb ik daarom meerdere keren ontmoet voordat ik een formeel interview afnam.

Voor elk interview gebruikte ik dezelfde topiclijst. Doordat ik veel ruimte open liet voor de richting die de respondenten aan het gesprek gaven, zaten er grote verschillen in het verloop van de interviews. Dit werd mede veroorzaakt door het verschil in politieke betrokkenheid van de respondenten. In sommige gesprekken stond ‘de Marokkaanse overheid’ continu centraal. Deze respondenten, vaak politiek betrokken bij de situatie in Marokko, vertelden uitgebreid over ‘het beleid’ van de Marokkaanse overheid. Daarentegen sprak ik ook een Marokkaans-Nederlandse vrouw die net als de andere respondenten was geïnformeerd over het onderwerp van het onderzoek en die ruim een half uur over haar aan de drugs verslaafde zoon sprak. Weer andere respondenten waren zich niet bewust van ‘een overheidsbeleid’ en verontschuldigten zich dat ze waarschijnlijk niets aan mijn onderzoek konden bijdragen.

De interviews nam ik af in het Nederlands. Een van de respondenten, Anissa, sprak echter nauwelijks Nederlands. Met behulp van vertalingen van haar man en buurvrouw en aan de hand van foto’s heb ik ook haar als respondent kunnen betrekken in het onderzoek. Een andere respondent, Aziz, sprak ik één keer waarna

hij voor een periode naar het buitenland vertrok, omdat hij volgens zijn geloofsovertuiging als moslim niet in een niet-islamitisch land mag wonen. Omdat de islam een belangrijk onderdeel is van de relatie tussen de Marokkaanse overheid en Marokkaanse Nederlanders en ik graag de visie van Aziz visie hierop wilde betrekken in het onderzoek, stelde ik hem via email de vragen voor dit onderzoek.

Tijdens de interviews werd duidelijk dat respondenten zich bewust waren van de mogelijke grotere gevolgen van hun antwoorden. Regelmatig relativeerden zij hun persoonlijke antwoorden of benadrukten ze juist dat zij niet de enige waren die dat bepaalde antwoord zouden geven. Om zicht te krijgen op 'de belangen van respondenten en het ingebeelde grotere publiek' heb ik aan het eind van elk interview de respondenten gevraagd naar hun motivatie om deel te nemen aan het onderzoek (Buitelaar, 2009:42). De antwoorden die regelmatig terugkwamen hadden te maken met verantwoordelijkheidsgevoel met betrekking tot het thema Marokko en de wens bij te dragen aan een betere beeldvorming over Marokko en Marokkaanse Nederlanders. Meerdere respondenten wilden deelnemen omdat ze het onderzoeks-onderwerp belangrijk vonden. Daarnaast waren er ook respondenten die voor hun projecten contacten wilde hebben bij het ministerie van Buitenlandse Zaken of de Universiteit van Leiden.

Afhankelijk van het verloop van het contact met de respondent, vroeg ik of ik het gesprek kon opnemen. In sommige gevallen, bijvoorbeeld wanneer een respondent terughoudend was over deelname aan het onderzoek, liet ik de opname achterwege. In dat geval schreef ik het interview op basis van aantekeningen op korte termijn na het afronden van het interview uit. De interviews die ik opnam, schreef een student-assistent uit. De interviews codeerde ik vervolgens met behulp van het kwalitatief data-analyse programma Hyperresearch. Met behulp van dit programma kon ik per onderzoeksthema de data van alle respondenten met elkaar vergelijken.

Voor de interviewfragmenten in dit boek, gebruikte ik zoveel mogelijk de origineel uitgeschreven teksten. Waar nodig paste ik voor de leesbaarheid de fragmenten aan. Wanneer ik enkele woorden of zinnen uit een citaat weglaat, duid ik dit aan met [...]. Wanneer ik in een interviewfragment een vraag aan de respondent stel, gebruik ik mijn synoniemen als volgt: [MK: "..."]. Om de anonimiteit van de respondenten te waarborgen, fingeerde ik alle namen in de tekst. Eveneens geef ik om de anonimiteit te behouden, geen overzicht van alle respondenten met daarin informatie over leeftijd, opleiding, regio van herkomst en andere persoonskenmerken.

Doordat er over de Marokkaanse overheid relatief veel bekend is, concentreerde ik mij in dit onderzoek op de Marokkaanse Nederlanders. Naast literatuuronderzoek voerde ik echter ook gesprekken met Marokkaanse autoriteiten en bezocht ik bijeenkomsten die de Marokkaanse overheid organiseerde. Dit deed ik tijdens mijn verblijf in Rabat. Tijdens één van mijn bezoeken aan Marokko, ging ik naar Al Hoceima en Berkane, regio's waar veel Marokkaanse Nederlanders vandaan komen, en bezocht daar een aantal projecten van en voor Marokkaanse Nederlanders.

In het volgende hoofdstuk staat de Marokkaanse overheid centraal. Wat zijn haar belangen ten aanzien van Marokkanen in het buitenland? Welke instrumenten heeft zij voor het behartigen van haar belangen. Kortom, wat kunnen Marokkaanse Nederlanders van de Marokkaanse overheid verwachten. Dit hoofdstuk maakt inzichtelijk waar de Marokkaanse overheid de Marokkaanse Nederlanders wil ontmoeten. Drie van deze mogelijke ontmoetingsplaatsen vormen de basis voor de daarop volgende hoofdstukken. Achtereenvolgens zijn het economische ontmoetingsplaatsen, nationale ontmoetingsplaatsen en religieuze ontmoetingsplaatsen. Per ontmoetingsplaats beschrijf ik de percepties, ervaringen en reacties van Marokkaanse Nederlanders. Hoe zien zij de Marokkaanse overheid? Wat zijn hun ervaringen met de Marokkaanse overheid? En hoe gaan zij met het Marokkaanse overheidsbeleid om? Per terrein onderzoek ik waar de Marokkaanse overheid en Marokkaanse Nederlanders elkaar ontmoeten of waar er juist geen ontmoeting plaatsvindt.